

PRAĆENJE VRŠNJAČKOG NASILJA U OSNOVNIM ŠKOLAMA: SPOLNE RAZLIKE U UČESTALOSTI I VRSTAMA NASILNOG PONAŠANJA³

Izvorni znanstveni članak
UDK 37.06
Primljeno: rujan, 2007.

Iris Marušić¹
Tea Pavin
Ivanec²
Institut za društvena
istraživanja u Zagrebu

SAŽETAK

Posljednjih nekoliko godina sve se više prepoznaje potreba sustavnih istraživanja fenomena vršnjačkog nasilja u hrvatskim školama i njegovih različitih manifestacija vezanih uz socio-demografska obilježja počinitelja i žrtve. Cilj ovog istraživanja bio je ispitati učestalost pojedinih oblika vršnjačkog zlostavljanja u dvije točke mjerenja, na početku i nakon prve godine provedbe intervjenskog programa. Ispitivanje je provedeno u 11 osnovnih škola u različitim dijelovima Hrvatske. Pokazalo se da su dječaci češći počinitelji vršnjačkog nasilja u oba mjerenja. U prvom mjerenju postoje očekivane spolne razlike u obrascu izloženosti pojedinim vrstama nasilja, prema

Ključne riječi:
vršnjačko nasilje, spolne
razlike, vrste nasilja.

¹ Dr. sc. Iris Marušić, psihologinja, znanstvena suradnica, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Centar za istraživanje i razvoj obrazovanja, e-mail: iris@idi.hr

² Tea Pavin Ivanec, psihologinja, znanstvena novakinja, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Centar za istraživanje i razvoj obrazovanja, e-mail: tea@idi.hr

³ Ovaj rad izrađen je u sklopu evaluacije programa »Za sigurno i poticajno okruženje u školama« koji je proveo UNICEF, Hrvatska.

kojima su djevojčice više izložene različitim oblicima socijalne izolacije i relacijske agresije. Utvrđeno je da učenici u drugom mjeranju znatno češće izjavljuju da su bili nasilni ili žrtve nasilja jednom ili dvaput u odnosu na prvo mjeranje, dok je broj onih koji nisu bili ni nasilnici niti žrtve manji. Spolne razlike u drugom mjeranju nisu utvrđene. Također, učenici u drugom mjeranju rjeđe navode neke oblike nasilja poput prijetnji, uzimanja i uništavanja stvari, fizičke agresije, laganja, i širenja glasina, te izrugivanja. Ove razlike se mogu pripisati povećanoj senzibilizaciji na različite oblike nasilja nastaloj tijekom provedbe intervensijskog programa, što dovodi do njihovog jasnijeg prepoznavanja, ali i učinkovitijeg suzbijanja.

UVOD

Vršnjačko nasilje i nasilje u školi posljednjih su se godina u mnogim zemljama našli u središtu pažnje i istraživača i stručnjaka koji se bave obrazovnom praksom. Značaj što se ovom pitanju pridaje u međunarodnom kontekstu najbolje pokazuje opsežno istraživanje zdravlja školske djece koje je početkom ovog tisućljeća Svjetska zdravstvena organizacija provela u tridesetak zemalja Europe i Sjeverne Amerike (Currie i sur., 2004.). U tom je istraživanju zlostavljanju i fizičkom nasilju među vršnjacima posvećeno posebno poglavlje, u kojem je ono prepoznato kao istaknuti javnozdravstveni problem koji ugrožava i fizičko i mentalno zdravlje djece, te zahtijeva intervenciju socijalne politike. Rigby (1999.) navodi da vršnjačko zlostavljanje šteti na više načina. Djeca izložena zlostavljanju u školi razvit će negativan odnos prema školi i drugim učenicima, a bit će im i sve teže usredotočiti se na svladavanje školskih zadataka. Druga skupina poteškoća vezana je uz zdravlje same djece, i tjelesno i mentalno. Izostane li pravodobna intervencija, djeca - sudionici zlostavljanja izložena su povećanom riziku smetnji u socijalnom i emocionalnom razvoju (Craig i Harel, 2004.). Djeca - žrtve nasilja iskazuju veću anksioznost, depresivnost i usamljenost, a imaju i lošije rezultate na mjerama globalnog i socijalnog pojma o sebi (Craig, 1998.; Hawker i Boulton, 2000.). Češće iskazuju suicidalne ideje (Rigby, 2003.), a izložena su i prijeziru vršnjaka zbog svojeg položaja žrtve (Rigby i Slee, 1991.) te većoj socijalnoj izolaciji (Eslea i sur., 2004.). I djeca - nasilnici mogu imati poteškoća u prilagodbi poput više razine depresivnosti (Rigby, 2003.; Salmon, James i Smith, 1998.; Slee, 1995.), odbacivanja od strane vršnjaka, te lošijih odnosa s nastavnicima (Ostrov i Crick, 2007.).

Brojnost i uvjerljivost empirijskih podataka o štetnosti vršnjačkog zlostavljanja u posljednja dva desetljeća potaknula je opsežna istraživanja incidencije vršnjačkog zlostavljanja u brojnim zemljama, što je prvi korak k djelotvornom planiranju intervensijskih programa. Već spomenuta studija Svjetske zdravstvene organizacije o vršnjačkom nasilju, fizičkom nasilju i zlostavljanju među djecom osnovnoškolskog uzrasta nudi podatke za brojne europske zemlje, (među ostalima i Hrvatsku), te Sjedinjene Države i Kanadu (Craig i Harel, 2004.). Prema broju jedanaestogodišnje, trinaestogodišnje i petnaestogodišnje

I. Marušić, T. Pavin Ivanec: Praćenje vršnjačkog nasilja u osnovnim školama: spolne razlike...

djece koja navode da su zlostavljala drugu djecu ili da su sama bila zlostavljana, Hrvatska je ispod prosjeka ispitivanih 35 zemalja. Primjerice, prema postotku trinaestogodišnjih dječaka i djevojčica koji navode da su bili žrtve zlostavljanja barem jednom tijekom proteklih nekoliko mjeseci, Hrvatska se nalazi na tridesetom mjestu s 24,7% djevojčica, odnosno 28,4% dječaka koji su dali ovakav odgovor. Za usporedbu, prosječan postotak trinaestogodišnje djece žrtava vršnjačkog nasilja dobiven u spomenutoj studiji je 33,8% za djevojčice, a 37,7% za dječake. Prema podacima o zlostavljanju drugih u istoj dobnoj skupini Hrvatska je rangirana na 22. mjestu, s 21,8% djevojčica i 39,6% dječaka koji su tijekom proteklih mjeseci barem jednom zlostavljali vršnjake, naspram prosjeka od 31% djevojčica i 44,6% dječaka dobivenih u studiji. Istraživanja provedena na znatno manjim uzorcima učenika osnovnih škola u nas otkrivaju manji postotak djece koja su redoviti sudionici nasilništva, vjerojatno zbog nedovoljne senzibilizacije za različite oblike nasilništva. Elez (2003.) izvještava da je 20% djece prema vlastitom iskazu zlostavljano 2 do 3 puta mjesečno, a 17% je onih koji navode da istom učestalosti zlostavljaju vršnjake. Prema istom kriteriju učestalosti zlostavljanja odnosno izloženosti viktimizaciji Radman Petrušić (2005.) i u kategoriji žrtava i u kategoriji zlostavljača navodi manje od 10% učenika, uz 2,6% onih koji su bili klasificirani kao žrtve/zlostavljači.

Podaci ovih, a i brojnih drugih epidemioloških istraživanja upućuju na spolne razlike u učestalosti vršnjačkog nasilja. Istraživanja u brojnim zemljama potvrđuju da su dječaci češće od djevojčica žrtve vršnjačkog nasilja, a i njegovi počinitelji (Borg, 1999.; Olweus, 1995.; Solberg i Olweus, 2003.; Pereira i sur., 2004.), što potvrđuju i podaci Poliklinike za zaštitu djece iz 2003. dobiveni u nas. Također, dječaci su znatno češće nasilni prema djevojčicama nego što su to djevojčice prema dječacima (Rigby, 2004.).

Uz razlike u učestalosti, jedno od diferentnih obilježja jesu i različite vrste vršnjačkog nasilja kojima su češće izloženi ili čiji su češći počinitelji dječaci, odnosno djevojčice. Rana istraživanja fenomena vršnjačkog nasilja bila su usmjerena na direktne oblike vršnjačkog nasilja kao što je fizičko i verbalno zlostavljanje. Posljednjih petnaestak godina pažnja istraživača sve je više usmjerena na teže uočljive, no podjednako štetne, indirektne oblike zlostavljanja. Takav, neizravan oblik agresije uključuje ogovaranje, socijalnu izolaciju žrtve i njezino izdvajanje iz vršnjačke skupine (Smith i sur., 2002.). Crick i suradnici ova ponašanja opisuju pojmom relacijske agresije (Crick i Grotpeter, 1995.), koji je srodan pojmu indirektne agresije proizašlom iz istraživačke tradicije koja se oslanja na pristup Dana Olweusa (Olweus, 1995.). Istraživanja pokazuju da su dječaci češće izloženi izravnim oblicima zlostavljanja poput izrugivanja, prijetnji i fizičkog nasilja, dok su djevojčice češće izložene različitim vrstama indirektnog zlostavljanja kao što je ignoriranje, širenje laži i isključivanje iz vršnjačke skupine (Borg, 1999.; Collins, McAleavy i Adamson, 2004.). Djevojčice prema vlastitim procjenama iskazuju više indirektne ili relacijske agresije koja se odnosi na narušavanje žrtvinih odnosa s drugima (Crick i Grotpeter, 1995.). Takvi nalazi potvrđeni su i nekim

istraživanjima koja su koristila procjene vršnjaka i nastavnika (Cullerton-Sen i Crick, 2005.; Puttalaz i sur., 2007.), te izravno opažanje ponašanja dječaka i djevojčica u razredu i na školskom igralištu tijekom jednogodišnjeg razdoblja (Ostrov i Crick, 2007.). No među još uvijek razmjerno malobrojnim istraživanjima relacijske agresije ima i onih koja ne potvrđuju postojanje spolnih razlika, pa Crick i suradnici opravdano upozoravaju na opasnost generalizacija na temelju još uvijek oskudnih podataka (Crick, Casas i Nelson, 2002.). Ovdje svakako valja upozoriti i na činjenicu da dobivene spolne razlike mogu biti i artefakt korištene metodologije prikupljanja podataka u studijama vršnjačkog nasilništva. Crick navodi da podaci do tada provedenih studija umanjuju agresivnost koju pokazuju djevojčice jer su istraživanja uglavnom propuštala zabilježiti suptilnije, manje vidljive i teže mjerljive oblike vršnjačke agresije među djevojčicama (Crick i Grottpeter, 1995.; Crick, 1996.). Eslea i sur. (2004.) smatraju da su djevojčice na upitničkim mjerama manje spremne priznati vlastito nasilničko ponašanje, jer se ono univerzalno smatra manje prihvatljivim za njih nego za dječake. Svoju tvrdnju potkrepljuju činjenicom da su puno brojnije djevojčice - žrtve, one koje navode da trpe nasilje drugih djevojčica, nego djevojčice koje navode da su bile nasilne prema drugima. Ovi autori upozoravaju i na važnost kulturnih razlika u obrascima povezanosti vršnjačkog nasilja i varijabli kao što su spol, dob i socijalna podrška. Obilježja tipičnih žrtava zlostavljanja također se razlikuju prema spolu - jedno od malobrojnih istraživanja ovog fenomena provedenih u nas pokazuje da je među pasivnim žrtvama tek nešto više djevojčica nego dječaka, dok je u skupini provokativnih žrtava, onih koje svojim izazivačkim ponašanjem prema okolini postaju česta meta vršnjačkog zlostavljanja, gotovo dvije trećine dječaka naspram otprilike trećine djevojčica (Profaca, Puhovski i Luca Mrđen, 2006.).

Izloženost vršnjačkom zlostavljanju može ostaviti različite posljedice na dječake i djevojčice. Dugotrajnija izloženost viktimizaciji predviđa pojavu simptoma anksioznosti i depresije kod djevojčica, ali ne i kod dječaka (Bond i dr., 2001.). Čini se da izloženost relacijskoj agresiji ima znatno ozbiljnije posljedice za socio-emocionalni razvoj djevojčica (Crick, Casas i Nelson, 2002.). Primjerice, jedno od najnovijih istraživanja veza izloženosti zlostavljanju i poteškoća u prilagodbi nalazi da su djevojčice - žrtve zlostavljanja prema procjenama učitelja depresivne, izbjegavaju socijalne situacije i imaju povećan strah od negativne evaluacije, dok one same navode da se osjećaju usamljeno (Puttalaz i sur., 2007.). Poznavanje učestalosti različitih tipova vršnjačkog zlostavljanja i tipičnog ponašanja žrtava s obzirom na spol postaje zbog toga važno u planiranju ciljanih intervencijskih programa. Usprkos velikom istraživačkom interesu koji je vršnjačko nasilje posljednjih dvadesetak godina potaknulo u brojnim zemljama, u nas se povećano zanimanje za ovaj fenomen javlja tek posljednjih nekoliko godina, otkad se u školama provodi nekoliko programa usmjerenih na prevenciju vršnjačkog nasilja. Ovo je istraživanje provedeno u sklopu jednog od prvih cjelovitih programa prevencije vršnjačkog nasilja koji se kontinuirano

I. Marušić, T. Pavin Ivanec: Praćenje vršnjačkog nasilja u osnovnim školama: spolne razlike...

provodi u našim školama. Program »Stop nasilju među djecom« nastao je u okviru UNICEF-ove kampanje »Za sigurno i poticajno okruženje u školama« koja je započela 2004. godine.⁴ Prepoznavši vršnjačko nasilje kao izuzetno relevantan problem u hrvatskim školama, ova je kampanja imala za cilj podići svijest obrazovne, ali i šire javnosti o potrebi prevencije, a ujedno i ponuditi preventivni program koji bi učinkovito djelovao na smanjenje vršnjačkog nasilja u školama. Program »Stop nasilju među djecom« slijedi osnovne smjernice najkvalitetnijeg svjetskog preventivnog programa norveškog stručnjaka Dana Olweusa. Program i sve prateće materijale izradili su hrvatski stručnjaci poštujući temeljno načelo koje je Olweusov pristup učinilo svjetski priznatim, a to je »odgovor čitave škole« (Radočaj, 2005.). Naime, zaista djelotvoran pristup prevenciji vršnjačkog nasilja zahtijeva edukaciju i uključivanje čitave školske zajednice, od nastavnika i učenika do njihovih roditelja i školskog osoblja, te dosljednu primjenu dogovorenih mjera usmjerenih na promjenu stavova i redukciju vršnjačkog zlostavljanja.

Međutim, sama istraživanja učestalosti i bitnih obilježja vršnjačkog nasilja u našim školama još su uvijek malobrojna. Budući da se radi o fenomenu koji je pod znatnim utjecajem konteksta u kojem se javlja, uputno je provjeriti podatke dobivene međunarodnim studijama, kako bi se preventivski programi koji se primjenjuju u našim školama što bolje prilagodili našem obrazovnom kontekstu i time učinili što učinkovitijima.

U skladu s navedenim, ovo istraživanje imalo je za cilj ispitati postoje li razlike između dječaka i djevojčica u procjeni učestalosti ukupnog nasilja, te pojedinih vrsta nasilja i to uoči primjene preventivskog programa te nakon jednogodišnjeg razdoblja provedbe programa.

METODA

SUDIONICI I POSTUPAK

U istraživanju su sudjelovali učenici iz 11 osnovnih škola (izabраниh slučajno, a čine 10% od ukupnog broja škola uključenih u program). Podaci su prikupljeni u dvije točke mjerenja: u proljeće 2004. (ožujak i travanj) te u proljeće 2005. godine (travanj i svibanj). U prvoj točki mjerenja uključeni su učenici svih šestih odnosno sedmih razreda iz svake škole, njih ukupno 884 (48% djevojčica, 52% dječaka), a u drugoj točki mjerenja u svakoj je školi slučajno odabran jedan razred među onima koji su sudjelovali u prvom mjerenju, pri čemu se vodilo računa da učenici sedmih i učenici osmih razreda budu podjednako zastupljeni. U drugom mjerenju obuhvaćeno je 285 učenika (50% djevojčica, 50% dječaka), što je otprilike trećina uzorka prvog mjerenja.

⁴ Detaljnije informacije o samom programu i kampanji mogu se naći na <http://www.unicef.hr>.

U prvoj točki mjerenja istraživanje su proveli razrednici u suradnji sa školskim koordinatorima projekta i stručnim suradnicima u školama-sudionicama programa, a u drugoj točki mjerenja provele su ga članice tima za evaluaciju programa (uključujući i autorice ovog rada). Ispitivanje je u obje točke mjerenja provedeno grupno (na razni svakog razreda) za vrijeme jednog školskog sata, a ispunjavanje upitnika je trajalo oko 25 minuta. Istraživanje je provedeno u skladu s etičkim pravilima istraživanja s djecom. U svim školama održan je roditeljski sastanak na kojem su roditelji upoznati s preventivskim programom i detaljima njegova provođenja, što je uključivalo i pristanak roditelja za sudjelovanje djece u ispitivanju (ali ujedno i pristanak za vlastito sudjelovanje, s obzirom da su i sami roditelji bili uključeni u određene projektne aktivnosti). Anonimnost i tajnost prikupljenih podataka bila je zajamčena svim sudionicima.

INSTRUMENT

U istraživanju je korišten Olweusov Upitnik nasilnik/žrtva (Olweus 1996., prema Elez, 2003.). Upitnik se sastoji od 39 čestica u formi liste označavanja. U prvom dijelu upitnika ispituje se učestalost doživljenog nasilništva od drugih učenika («koliko su drugi nasilni prema meni»), a u drugom dijelu se ispituje učestalost iskazivanja nasilnog ponašanja prema drugim učenicima («koliko sam ja nasilan/na prema drugima»).

REZULTATI I RASPRAVA

UČESTALOST NASILJA MEĐU UČENICIMA - FREKVENCIJA IZLOŽENOSTI NASILNIŠTVU

Kada je riječ o izloženosti nasilju općenito, većina učenika na pitanje koliko puta je nad njima izvršeno nasilništvo u protekloj školskoj godini (bez obzira na vrstu) navodi kako se to nije dogodilo (64,5% u prvom mjerenju, 41,5% u drugom) ili se dogodilo jednom ili dvaput (24% u prvom, 45% u drugom mjerenju). Usporedba učeničkih odgovora o učestalosti nasilništva u dvije točke mjerenja ukazuje kako općenito u drugoj točki mjerenja značajno više učenika izjavljuje kako su bili žrtve jednom ili dvaput u odnosu na inicijalno stanje, dok je istodobno značajno manje onih koji izjavljuju da niti jednom nisu bili žrtve nasilništva ($\chi^2=56,29$, $p<0,01$). Moguće je da su ovakvi rezultati odraz veće senzibilizacije učenika na nasilno ponašanje općenito, odnosno na različite manifestacije nasilništva jer se tijekom provedbe programa u školama više govorilo o toj temi. Drugim riječima, moguće je da su učenici osvijestili različite oblike nasilnog ponašanja koje prije nisu niti smatrali nasilništvom, te da su tijekom same provedbe programa bili dodatno senzibilizirani na svaki oblik zlostavljanja. Naročito se to odnosi na djecu koja su rijetko

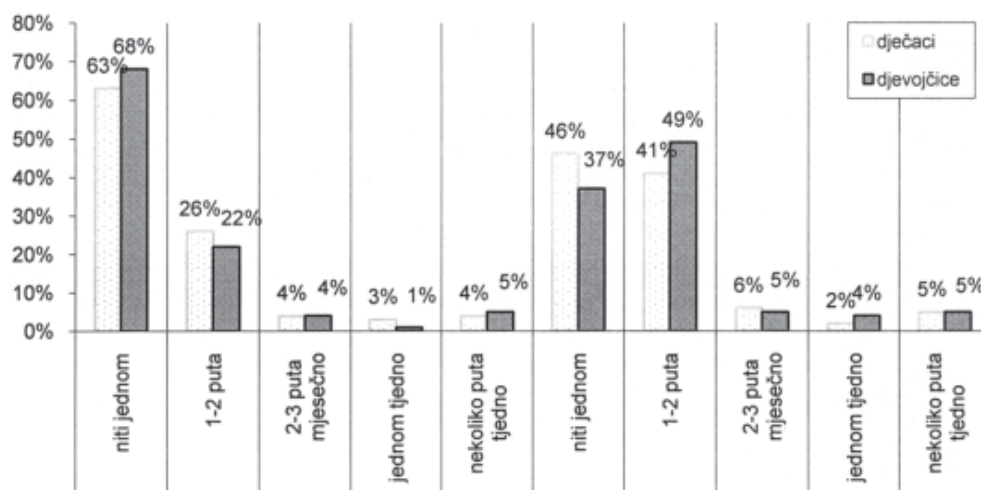
I. Marušić, T. Pavin Ivanec: Praćenje vršnjačkog nasilja u osnovnim školama: spolne razlike...

izložena nasilništvu, pa su u prvoj procjeni takve rijetke, izolirane događaje propustili zapaziti, što se odrazilo u njihovoj inicijalnoj procjeni. U drugoj točki mjerenja su i ti rijetki slučajevi izloženosti nasilništvu vjerojatno uključeni u njihovu procjenu, čemu se može pripisati povećani postotak onih koji izjavljuju da su jednom ili dvaput doživjeli nasilno ponašanje svojih vršnjaka.

Kako bismo dobili uvid u opću sliku prisutnosti nasilništva u osnovnim školama među dječacima i djevojčicama, frekvencija izloženosti nasilju u obje točke mjerenja prikazana je na slici 1.

Slika 1.

Učestalost izloženosti nasilju s obzirom na spol učenika u dvije točke mjerenja (»Koliko puta je nad tobom izvršeno nasilje u školi u ovoj školskoj godini?«)

Testiranje značajnosti razlika pokazuje kako je u prvom mjerenju među djevojčicama bilo nešto više onih koje izjavljuju kako niti jednom nisu bile žrtve nasilja nego među dječacima ($\chi^2=9,65$, $p<0,05$), dok u drugom mjerenju te razlike nema - i dječaci i djevojčice u podjednakoj mjeri izjavljuju kako jesu, odnosno nisu bili žrtve nasilja. Ovakav rezultat može se povezati s prethodnim nalazom. Naime, ako uzmemo u obzir kako je u drugom mjerenju značajno više učenika koji izjavljuju kako su bili žrtve jednom ili dvaput tijekom protekle školske godine, moguće je da se tu radi o već spomenutoj povećanoj senzibilizaciji na nasilništvo i boljem prepoznavanju nekih oblika nasilja u odnosu na ranije. To se prvenstveno odnosi na suptilnije oblike nasilja, poput različitih vrsta relacijske agresije, koju češće trpe djevojčice (Crick i Grotpeter, 1995.; Cullerton-Sen i Crick, 2005.; Schafer, Werner i Crick, 2002.). Moguće je da je upravo bolje prepoznavanje različitih manifestacija relacijske agresije doprinijelo nepostojanju razlike među dječacima i djevojčicama u drugom mjerenju.

PRISUTNOST POJEDINIH OBLIKA NASILNOG PONAŠANJA

Kako bismo dobili uvid u prisutnost pojedinih oblika nasilnog ponašanja među učenicima, analizirali smo odgovore onih učenika koji su izjavili kako su bili žrtve nasilja na pitanja o vrstama nasilnog ponašanja koje su doživjeli. Dakle, u analizu su uzeti odgovori učenika koji su ili u prvom ili u drugom mjeranju izjavili da su bili žrtve nasilja, pri čemu valja imati na umu kako to mogu, ali i ne moraju nužno biti isti učenici u oba mjeranja. Naime, zbog zajamčene anonimnosti prikupljeni podaci ne omogućuju identifikaciju pojedinih učenika kako bi se njihovi odgovori izravno usporedili u dvije točke mjerenja. Analiza frekvencija pojedinih odgovora vezanih uz različite vrste nasilja pokazuje kako su u oba mjeranja općenito najučestaliji oblici nasilja koji učenici navode oni koji se odnose na nazivanje pogrdnim imenima i različite oblike vrijeđanja i ismijavanja, a najrjeđi oblik nasilja među učenicima su prijetnje i prisiljavanje učenika na nešto što ne žele, te različite manifestacije fizičke agresije kao što je udaranje, te uzimanje novaca i uništavanje stvari. Također, općenito možemo reći kako se neki oblici nasilja statistički značajno rjeđe navode u drugom mjeranju, a radi se o sljedećim oblicima nasilnog ponašanja:

- prijetnjama ili prisiljavanju učenika na nešto što ne žele ($\chi^2=62,42$, $p<0,01$)
- uzimanju novaca ili ostalih stvari i njihovom uništavanju ($\chi^2=31,90$, $p<0,01$)
- udaranju, guranju i zaključavanju u prostoriju ($\chi^2=26,20$, $p<0,01$)
- laganju i širenju glasina te odvrćanja ostalih učenika od žrtve ($\chi^2=14,59$, $p<0,01$)
- nazivanju pogrdnim imenima i komentiranju podrijetla učenika ($\chi^2=62,42$, $p<0,01$).

U skladu s već spomenutom pretpostavkom o većoj osviještenosti raznih oblika nasilja, moguće je kako se neki od navedenih oblika nasilja sada jasnije prepoznaju kao nasilno ponašanje i efikasnije suzbijaju nego što je to ranije bio slučaj, te se zbog toga i nešto rjeđe pojavljuju.

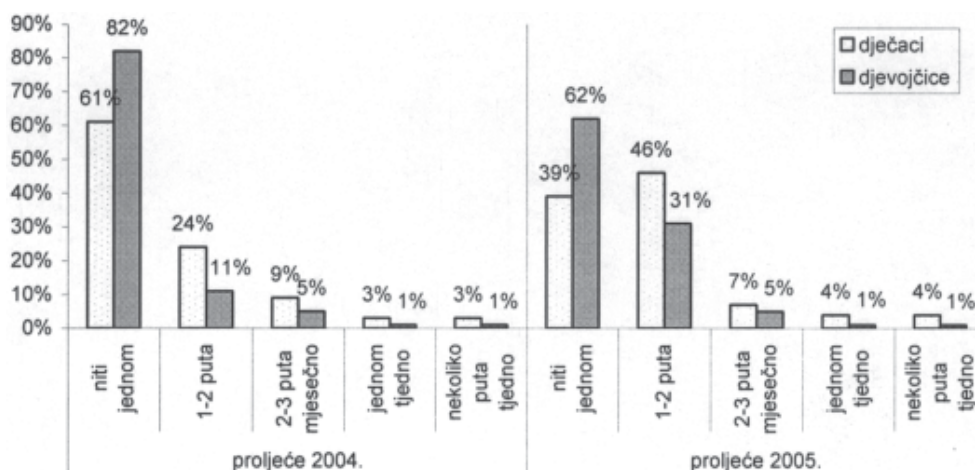
Analiza učeničkih odgovora ukazuje kako su u prvom mjeranju postojale i spolne razlike u izloženosti pojedinim vrstama nasilja. Tako su djevojčice češće od dječaka izjavljivale da su bile izložene namjernom zanemarivanju i isključivanju iz kruga prijatelja ($\chi^2=14,43$, $p<0,01$). Još jedan oblik nasilja koji se primarno veže za djevojčice i koji se u prvom mjeranju kod njih i češće javlja nego kod dječaka jest laganje i širenje glasina te odvrćanje ostalih učenika od žrtve ($\chi^2=11,41$, $df=4$, $p<0,05$). I ovi podaci su u suglasju s nalazima o prevalenciji nasilja u brojnim zemljama, prema kojima djevojčice češće zlostavljaju socijalnim isključivanjem i različitim oblicima relacijske agresije (Crick i Grotpeter, 1995.). Osim toga, one su joj i češće izložene (Borg, 1999.; Puttalaz i sur., 2007.), te ona za njih može imati ozbiljnije posljedice (Crick, 1996.; Crick, Casas i Nelson, 2002.). U drugom mjeranju ove razlike između odgovora dječaka i djevojčica nisu utvrđene.

SUDJELOVANJE U NASILNIŠTVU NAD DRUGIM UČENICIMA

Kada je riječ o sudjelovanju u nasilništvu nad drugim učenicima, većina učenika u oba mjerenja izjavljuje kako se nije ponašalo nasilno prema drugim učenicima. Testiranje razlika u sudjelovanju u nasilništvu između dva mjerenja pokazuje kako rezultati idu u istom smjeru kao i oni vezani uz analizu učeničkih odgovora na to koliko su puta bili izloženi nasilju. Naime, u drugom mjerenju je značajno manje onih učenika koji navode kako niti jednom nisu bili nasilni prema drugim učenicima, a više je onih koji kažu kako su se tako ponašali jednom ili dvaput tijekom školske godine ($\chi^2=48,02$, $p<0,01$). Valja također naglasiti i kako postoji značajna korelacija među učeničkim odgovorima na pitanja jesu li bili žrtve i jesu li i sami bili nasilni (koeficijent kontingencije $c=0,54$, $p<0,01$) koja ukazuje na tendenciju da su učenici koji su žrtve ujedno i sami češće nasilnici. Olweus kategoriju djece koja su istodobno i žrtve i počinitelji nasilja naziva **provokativne žrtve**, za razliku od pasivnih žrtava, koju čine samo ona djeca koja su izložena nasilju, ali ga nisu počinila (Olweus, 1998.). Podaci našeg istraživanja pokazuju da je izvjestan broj djece koja razmjerno rijetko sudjeluju u nasilništvu osvijestio različite oblike nasilničkog ponašanja i postao spremniji priznati ga kao problem čak i u slučaju kad su oni sami počinitelji, a ne samo žrtve zlostavljanja. Čini se, dakle, da program prevencije nasilja kratkoročno izaziva paradoksalni učinak, tj. povećani broj slučajeva nasilničkog ponašanja u razdoblju nakon početka primjene. Međutim, ti se kratkoročni učinci mogu pripisati efektu povećane senzibilizacije na vrlo različite oblike nasilničkog ponašanja, dok je za procjenu dugoročnih

Slika 2.

Učestalost nasilnog ponašanja među učenicima u dvije točke mjerenja (»Koliko puta si sudjelovao/la u nasilništvu nad drugim učenicima u ovoj školskoj godini?«)

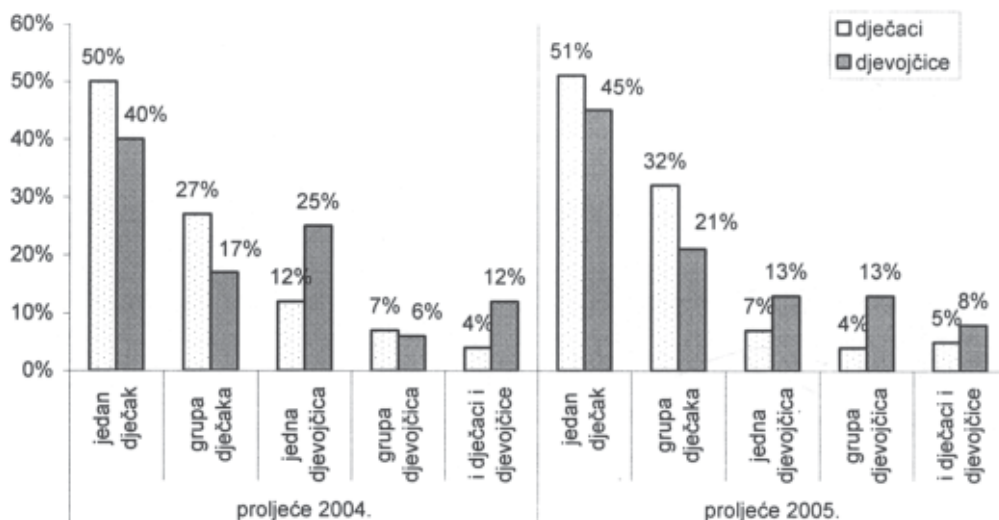
učinaka programa nužno pratiti incidenciju vršnjačkog nasilja u više točaka mjerenja tijekom dužeg vremenskog razdoblja, na što upućuju istraživački podaci. U svom prikazu evaluacijskih studija programa temeljenih na Olweusovom modelu Smith i dr. (2004.) navode da programi mogu dovesti do promjena tek nakon što njihova načela nakon izvjesnog vremena postanu sastavni dio školske kulture. Zbog toga se učinci programa vrlo često ne zahvaćaju odmah nakon završetka primjene intervencije nego tek kasnije, tijekom mjerenja koja imaju za cilj dugoročno praćenje.

Učestalost sudjelovanja dječaka i djevojčica u nasilništvu nad drugim učenicima prikazana je na slici 2.

Spolne razlike u samoiskazanom nasilju dobivene u oba mjerenja podupiru univerzalni obrazac dobiven u različitim zemljama, prema kojem su dječaci češći počinitelji vršnjačkog nasilja (Whitney i Smith, 1993.; Elez, 2003.; Solberg i Olweus, 2003.). Naime, i u prvom i u drugom mjerenju značajno više dječaka izjavljuje kako su bili nasilni prema drugim učenicima (u prvom mjerenju $\chi^2=49,16$, $p<0,01$; u drugom mjerenju $\chi^2=17,33$, $p<0,01$). Sustavne spolne razlike dobivene samoiskazima mogu dijelom biti i posljedica manje spremnosti djevojčica da priznaju vlastito nasilničko ponašanje, budući da se u gotovo svim kulturama ono smatra manje prihvatljivim za djevojčice nego za dječake (Eslea i sur., 2004.). Zbog toga je važno naglasiti potrebu usporedbe podataka prikupljenih iz više izvora, poput sustavnih opažanja ili procjena nastavnika i drugih vršnjaka, a koji mogu biti dragocjena nadopuna samoiskazima (Puttalaz i sur., 2007.). U prvom mjerenju su dječaci

Slika 3.

Učestalost pojedinih kategorija nasilnika s obzirom na spol žrtve u dvije točke mjerenja («Tko je prema tebi najčešće bio nasilan?»)

I. Marušić, T. Pavin Ivanec: Praćenje vršnjačkog nasilja u osnovnim školama: spolne razlike...

u većoj mjeri izjavljivali i kako su oni žrtve nasilja, što također podupire dosadašnje nalaze o učestalosti viktimizacije s obzirom na spol žrtve (Solberg i Olweus, 2003.).

Kada je riječ o odgovorima učenika-žrtava na pitanje tko je najčešće bio nasilan prema njima, učenički odgovori općenito ukazuju kako učenici koji su bili žrtve nasilja kao najčešće nasilnike navode dječake, odnosno grupu dječaka, dok su djevojčice, pojedinačno ili u grupi, rjeđe navođene kao nasilnice. Ovi rezultati podupiru samoprocjene učenika o učestalosti nasilnog ponašanja prema drugima, prema kojima sami dječaci u odnosu na djevojčice češće izjavljuju da su bili nasilni prema drugima. Učestalost nasilja koje su počinili pojedinačni nasilnici, odnosno grupe nasilnika s obzirom na spol učenika - žrtve prikazana je na slici 3.

Kad je riječ o preferencijama nasilnika s obzirom na spol žrtve, u prvom mjerenju su djevojčice u većoj mjeri navodile druge djevojčice kao one koje su bile nasilne prema njima, dok su dječaci nasilje češće doživljavali od drugih dječaka ($\chi^2=14,68$, $p<0,01$). Sudeći prema ovim podacima, nasilnici su u prvom mjerenju bili skloniji izabrati žrtvu vlastitog spola, sukladno i nalazima dobivenim u drugim zemljama (Whitney i Smith, 1993.; Collins, McAleavy i Adamson, 2004.). Rigby (2004.) upućuje i na mogućnost da su dječaci, odnosno djevojčice nasilni prema pripadnicima vlastitog spola koji ne pokazuju obilježja stereotipne maskuline, odnosno feminine rodne uloge, no upozorava da takve teoretske pretpostavke još nisu razrađene i empirijski provjerene. U drugom mjerenju te razlike nisu dobivene, te se čini kako pojedini nasilnici, odnosno skupine nasilnika više ne pokazuju preferencije s obzirom na spol žrtve. I ovi nekonzistentni podaci o spolu nasilnika u odnosu na spol žrtve u dva mjerenja upućuju na potrebu sustavnog, metodološki dosljednog praćenja incidencije vršnjačkog nasilja u našim školama.

ZAKLJUČAK

Rezultati prikazani u ovom istraživanju u skladu su s onima dobivenim u većem broju međunarodnih studija vršnjačkog nasilja. Uobičajene razlike između dječaka i djevojčica u izloženosti nasilju, sudjelovanju u nasilju nad vršnjacima te sklonosti pojedinim oblicima nasilja potvrđene su u prvoj točki mjerenja. Dakle, možemo reći kako su rezultati dobiveni prije primjene programa potvrdili očekivanu sliku vršnjačkog nasilja među učenicima. Neke spolne razlike su nakon sudjelovanja učenika u programu suzbijanja vršnjačkog zlostavljanja iščezle. Međutim, metodološka ograničenja ovog istraživanja dopuštaju nam samo pretpostavku kako je provedeni intervencijski program vjerojatno doveo do veće senzibilizacije i boljeg prepoznavanja nasilnog ponašanja, što se primarno odnosi na određene suptilnije oblike ponašanja vezane uz indirektno ili relacijsko nasilje. Naime, način prikupljanja podataka nije omogućio izravnu usporedbu odgovora pojedinih učenika u dvije točke mjerenja. Usporedba učestalosti nasilja prije i poslije provedbe programa zbog toga je bila moguća tek na razini uzrasta, odnosno razreda. Kako bi se

sigurnije moglo zaključivati o djelotvornosti samog programa te o njegovim dugoročnijim učincima u školama koje su u njemu sudjelovale, valjalo bi provesti daljnja, metodološki što preciznija istraživanja u kojima bi se tijekom duljeg vremenskog razdoblja pratili podaci o incidenciji vršnjačkog nasilja. Takvo bi praćenje kratkoročnih i dugoročnih učinaka trebalo biti sastavni dio procesa planiranja programa, gdje bi evaluacijski rezultati poslužili kao povratna informacija u daljnjoj provedbi programa.

Uz učestalost samog vršnjačkog nasilja, u evaluaciji programa pažnja bi se trebala obratiti i na specifičnosti i pravilnosti vezane uz pojedine skupine žrtava i nasilnika, te pojedinih vrsta zlostavljačkih ponašanja. Naime, naši podaci dijelom podupiru nalaze dosadašnjih istraživanja o donekle različitoj prirodi vršnjačkog nasilja kod dječaka i djevojčica. Zbog toga bi, primjerice, djevojčice trebalo posebno senzibilizirati na štetnost manje vidljivih oblika zlostavljanja poput socijalnog isključivanja i relacijske agresije kojima su one sklonije, a drugi ih teže uočavaju. Uz to, dodatnu bi pažnju trebalo posvetiti i planiranju edukacije i intervencija u slučaju različitih oblika verbalne agresije poput vrijeđanja i ismijavanja koji su prema dobivenim podacima najučestaliji oblici vršnjačkog nasilja u našim školama. Ovakvo sustavno praćenje podataka o učestalosti i vrstama vršnjačkog nasilja omogućilo bi bolju adaptaciju programa sukladno nađenim razlikama među učenicima, a i specifičnom kontekstu škola u kojima se provodi.

LITERATURA

1. Bond, L., Carlin, J. B., Thomas, L., Rubin, K. & Patton, G. (2001). Does bullying cause emotional problems? A prospective study of young teenagers. **British Medical Journal**, 323, 480-484.
3. Borg, M.G. (1999). The extent and nature of bullying among primary and secondary schoolchildren. **Educational Research**, 41 (2), 137-153.
4. Collins, K., McAleavy, G. & Adamson, G. (2004). Bullying in schools: a Northern Ireland study. **Educational Research**, 46 (1), 55- 71.
5. Craig, W. M. (1998). The relationship among bullying, victimization, depression, anxiety and aggression in elementary school children. **Personality and Individual Differences**, 24 (1), 123-130.
6. Craig, W. M. & Harel, Y. (2004). Bullying, physical fighting and victimization. In: Currie, C., Roberts, C., Morgan A., Smith, R., Settertobulte, W., Samdal, O. & Rasmussen, V. B. (eds.), **Young people's health in context. Health behaviour in school-aged children (HBSC) study: International report from the 2001/2002 survey**. Geneva: WHO.
7. Crick, N. R. (1996). The role of overt aggression, relational aggression and prosocial behavior in the prediction of children's future social adjustment. **Child Development**, 67 (5), 2317-2327.

I. Marušić, T. Pavin Ivanec: Praćenje vršnjačkog nasilja u osnovnim školama: spolne razlike...

8. Crick, N. R. & Grotpeter, J. K. (1995). Relational aggression, gender and social-psychological adjustment. **Child Development**, 66 (3), 710-722.
9. Crick, N. R., Casas, J. F. & Nelson, D. A. (2002). Towards a more comprehensive understanding of peer maltreatment: studies of relational victimization. **Current Directions in Psychological Science**, 11 (3), 98 - 101.
10. Cullerton-Sen C. & Crick, N. R. (2005). Understanding the effects of physical and relational victimization: the utility of multiple perspectives in predicting social-emotional adjustment. **School Psychology Review**, 34 (2), 147-160.
11. Currie, C., Roberts, C., Morgan, A., Smith, R., Settertobulte, W., Samdal, O. & Rasmussen, V. (2004). **Young people's health in context. Health behaviour in school-aged children (HBSC) study: international report from the 2001/2002 survey**. Geneva: World Health Organization.
12. Eslea, M., Menesini, E., Morita Y, O'Moore, M., Mora-Merchan, J. A., Pereira, B. & Smith, P. K. (2004). Friendship and loneliness among bullies and victims: data from seven countries. **Aggressive Behavior**, 30 (1), 71-83.
13. Elez, K. (2003). **Nasilništvo i samopoimanje u djece osnovnoškolske dobi**. Diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
14. Hawker, D. S. J. & Boulton, M. J. (2000). Twenty years' research on peer victimization and psychosocial maladjustment: a meta-analytic review of cross-sectional studies. **Journal of Child Psychology and Psychiatry**, 41 (4), 441- 455.
15. Olweus, D. (1995). Bullying or peer abuse at school: facts and intervention. **Current Directions in Psychological Science**, 4 (6), 196-200.
16. Olweus, D. (1998). **Nasilje među djecom u školi: Što znamo i što možemo učiniti**. Zagreb: Školska knjiga.
17. Ostrov, J. M. & Crick, N. R. (2007). Forms and functions of aggression during early childhood: a short-term longitudinal study. **School Psychology Review**, 36 (1), 22-43.
18. Perreira, B., Mendonca, D., Neto, C., Valente, L. & Smith, P. K. (2004). Bullying in Portuguese schools. **School Psychology International**, 25 (2), 241-254.
19. Profaca, B., Puhovski, S. & Luca Mrđen, J. (2006). Neke karakteristike pasivnih i provokativnih žrtava nasilja među djecom u školi. **Društvena istraživanja**, 15 (3), 575-590.
20. Puttalaz, M., Grimes, C. L., Foster, K. J., Kupersmidt, J. B., Coie, J. D. & Dearing, K. (2007). Overt and relational aggression and victimization: multiple perspectives within the school setting. **Journal of School Psychology**, 45 (5), 523-547.
21. Radman Petrušić, K. (2005). **Nasilništvo i strategije suočavanja kod djece osnovnoškolske dobi**. Diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
22. Radočaj, T. (2005). Nasilje među djecom. **Dijete i društvo**, 7 (1), 102-116.

23. Rigby, K. (1999). **What harm does bullying do?** Paper presented at the Children and Crime: Victims and Offenders Conference, Brisbane, 17-18 June 1999.
24. Rigby, K. (2003). Consequences of bullying in schools. **Canadian Journal of Psychiatry**, 48 (9), 583-598.
25. Rigby, K. (2004). Addressing bullying in schools. **School Psychology International**, 25 (3), 287- 300.
26. Rigby, K. & Slee, P. T. (1991). Bullying among Australian school children: reported behavior and attitudes toward victims. **The Journal of Social Psychology**, 131 (5), 615-627.
27. Salmon, G., James, A. & Smith, D. M. (1998). Bullying in schools: self-reported anxiety, depression and self-esteem in secondary school children. **British Medical Journal**, 317, 924-925.
28. Schäfer, M., Werner, N. E., & Crick, N. R. (2002). A comparison of two approaches to the study of negative peer treatment: General victimization and bully/victim problems among German schoolchildren. **British Journal of Developmental Psychology**, 20(2), 281-306.
29. Slee, P. T. (1995). Peer victimization and its relationship to depression among Australian primary school students. **Personality and Individual Differences**, 18 (1), 57-62.
30. Smith, P. K., Cowie, H., Olafsson, R. F. & Liefhoghe, A.P.D. (2002). Definitions of bullying: A comparison of terms used and age and gender differences in a fourteen-country international comparison. **Child Development**, 73 (4), 1119-1133.
31. Smith, J. D., Schneider B. H., Smith, P. K. & Ananiadou, K. (2004). The Effectiveness of Whole-School Antibullying Programs: A Synthesis of Evaluation Research. **School Psychology Review**, 33, 4, 547-560.
32. Solberg, M. E. & Olweus, D. (2003). Prevalence estimation of school bullying with the Olweus Bully/Victim Questionnaire. **Aggressive Behavior**, 29 (3), 239-268.
33. Whitney, I. & Smith, P. K. (1993). A survey of the nature and extent of bullying in junior/middle and secondary schools. **Educational Research**, 35 (1), 3-25.

Iris Marušić

Tea Pavin Ivanec

Institute for Social Research in Zagreb

The Centre for the research and development of education

MONITORING PEER VIOLENCE IN ELEMENTARY SCHOOLS: GENDER DIFFERENCES IN THE FREQUENCY AND TYPES OF VIOLENT BEHAVIOUR⁵

SUMMARY

In recent years, the need to systematically research the phenomenon of peer violence in Croatian schools and its various manifestations related to socio-demographic characteristics of the perpetrators and victims has been increasingly recognised. The aim of this research was to analyse the frequency of individual forms of peer abuse in two measurement points, in the beginning of the first year and after the first year of the implementation of intervention programme. It has been shown that boys are more frequent perpetrators of peer violence in both measurements. In the first measurement, expected gender differences in the pattern of exposure to individual types of violence are present, showing that the girls are more exposed to various forms of social isolation and relationship aggression. It has been determined that, in the second measurement, pupils significantly more frequently declare that they have been violent or that they have been victims of violence once or twice in relation to the first measurement, while the number of those who were neither perpetrators or violence nor the victims is lower. Gender differences were not determined in the second measurement. Also, in the second measurement the pupils less frequently mention some forms of violence, such as threats, taking and destroying things, physical aggression, lying and spreading rumours, and mocking. These differences can be attributed to the increased awareness of different forms of violence that appeared during the intervention programme implementation, which leads to the clearer recognition of these forms, but also to their more efficient suppression.

Key words: *peer violence, gender differences, types of violence.*

⁵ This paper was made within the evaluation of the programme »For the safe and stimulating environment in schools« that was conducted by UNICEF, Croatia

